

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 330.341

Političke dimenzije razvoja tehnike

Skica problema s političkoznanstvenog gledišta

Hans-Hermann Hartwich

Institut za političku znanost Sveučilišta, Hamburg

Sažetak

U odnosu ekonomije i politike nikad nije postojala potpuna autonomija »čistoga« političkog djelovanja. No, za demokratska društva oduvijek je bio bitan stupanj »relativne autonomije« političkog djelovanja. Presudno pitanje stoga glasi: razaraju li nove tehnologije i tu »relativnu autonomiju« politike?

Revolucionarni razvoj suvremenih tehnologija dovodi u pitanje temelje »društva rada«, te time i državu koja je nastala na njima. Autor najprije analizira učinke kompleksne tehnolojske ponude na »društvo rada«: skraćivanje i fleksibiliziranje radnog vremena, nužnost prekvalificiranja i tehnički primjerenije profesionalne izobrazbe, tehnolojski uvjetovanu masovnu nezaposlenost kao ključnu socijalnu posljedicu tehnolojskog razvoja i dr. Nadalje, on se bavi učincima prodora novih tehnologija na državno, odnosno javno područje života zajednice, koje ga vodi k temeljnom pitanju o sudbini postojećih struktura i mehanizama demokratske države uopće.

I kad ne bi postojala trajna masovna nezaposlenost, danas bi se moralo razmišljati o novim tehnikama, njihovu značenju za život i oblikovanje našeg društva i njihovih posljedica u budućnosti. Pod »tehnologijama« ovdje se podrazumijevaju agregati i postupci koji su proizvodi tehničko-znanstvenih inovacija. Osobitost i novina tih tehnologija jesu u tome što one, ukoliko posjeduju revolucionirajući karakter, postavljaju, odnosno sposobne su postaviti, na potpuno novu osnovu dosadašnje proizvode, proizvodne postupke, ljudsku suradnju i komunikaciju u procesu rada i u slobodnu vremenu, kao i duhovne napore u odnosu na oblikovanje i planiranje privrednih i javnih poslova. U jezgri nove tehnolojske dinamike jest mikroelektronika, koja se u fazi svoga širenja razvila u »ključnu tehnologiju« iz fizike čvrstih tijela, preko otkrića i korištenja svojstava poluvodiča, razvoja tranzistora i tehnike silicija, inte-

griranih krugova i mikroprocesora. Spram njezinih, još i danas nesagledivih, mogućnosti blijedi čak i suvremena, jednako revolucionirajuća, genetska tehnologija.

Ključ za utopiju?

U *Izveštaju Rimskom klubu* Alexander King je, doduše sa skeptičnim prizvukom, kazao: »Mikroprocesor bi doista mogao postati ključ za utopiju.« On se ugrađuje posvuda u automatizaciji u industriji i terciarnom sektoru, čemu se pribraja i cjelokupna javna uprava. Stoga bi produktivnost mogla porasti u toj mjeri »da bi bilo moguće osigurati sve što je potrebno jednoj zemlji — obranu, zdravstvo i odgoj, prehranu i blagostanje — te svakome zajamčiti donekle visoki životni standard bez iscrpljivanja ili smanjivanja resursa naše planete; a sve to uz djelić utroška fizičkog rada koji se danas ulaže«. Na početku je riječ o uklanjanju prljavih, zatupljujućih, repetitivnih i opasnih radova, kao i o uvođenju kraćega tjednoga i životnoga radnog vremena. Kasnije bi se mogao otvoriti put k društvu u kojemu pojedinac posjeduje vrijeme, sredstva i mogućnosti da slijedi svoje specifične interese i da u tome nalazi ispunjenje: u umjetnosti, znanosti, obrtu, odgoju, sportu ili na drugima područjima. »To bi moglo voditi k faktičkom dokidanju bijede i tiranije rada.«

Znamo da to danas može biti samo »utopija« prvoga i drugoga, ali ne i trećega i četvrtoga svijeta. No, da li je moguće još zastupati, pa čak uopće i »zamišljati« utopiju, pretpostavivši još mnogo dalekosežnije razdvajanje između visokotehniziranih društava blagostanja, s jedne strane, i napućenih »siromašnih« društava, »nerazvijenosti« kojih nema kraja, s druge strane, naočigled stvarnih uzajamnih ovisnosti nacija? To se pitanje rijetko postavlja.

Relativna autonomija političkoga

Sve je učestalije skeptičko pitanje što zapravo govori u prilog tomu da se u ovome, u pogledu političke moći, bipolarno strukturiranome industrijskom svijetu nove tehničke mogućnosti i financijski resursi jedne visokorazvijene zemlje primarno stave na raspolaganje civilnom društvu i pojedinim građanima, a ne za naoružanje.

Na toj točki u oči upada središnja tema »mogućnosti ovladavanja« novim i revolucionirajućim tehnologijama. Ta se tema proteže od moći vojno-industrijskog kompleksa, nasuprot definiciji autonomno-demokratske politike, do svih pitanja tehnologijski uvjetovane strukturalne nezaposlenosti. Jer, i »navlastita zakonitost« tržišno vodene primjene tehnologije jest »moć« u odnosu na predodžbu da bi demokratski utemeljena politika morala biti u stanju formulirati i ostvarivati svoje ciljeve uvelike neovisno o tehničkom razvoju. Razumije se da znamo kako u odnosu ekonomija-politika ne može postojati potpuna autonomija »čisto političkoga« određivanja cilja i djelovanja. Ali, za demokratska je društva oduvijek bitno značajan stupanj »relativne autonomije«. Zadaje li mu revolucionirajući razvoj tehnike osamdesetih godina presudni udarac, tj. razaraju li nove tehnologije tu »relativnu autonomiju političkoga«? Ta relativna autonomija ne očituje se samo u socijalnoj ili političkoj mogućnosti ovladavanja novim tehnologijama, te je stoga suvislo pi-

tanje da li demokratska politika može uopće otkloniti tehnološki uvjetovanu masovnu nezaposlenost.

Revolucionirajući razvoj suvremene tehnike, osobito nesagledive mogućnosti elektronskih informacijskih tehnologija, mijenja »državu« u smislu stručne uprave, redarstvene sile, osiguravatelja javnih usluga i jamca socijalnih sigurnosti te, naposljetku, odgovorne agenture za životno privredno zbivanje unutar jedne zemlje i u odnosu na privrednu konkurenciju drugih država.

»Relativna autonomija političkoga« u biti se, napokon, tiče onoga što se danas u obuhvatnom smislu naziva »tehničkom komunikacijom«. Neograničene mogućnosti tehnički posredovane komunikacije u privredi, politici i među ljudima tangiraju temeljni aksiom demokratske politike, naime »javnost«, dijalog, prirodnu interakciju kao pretpostavku spoznavanja i »obrazovanja volje«.

Kompleksni karakter tehnološke ponude

Učinak razvoja tehnike na opseg i uvjete »faktora rada« u postojećemu privrednom sustavu nije moguće razmatrati zasebno i izolirano, nego kao popratne pojave duboke strukturne promjene privrede; u obuhvatnom smislu njima pripada i »politička dimenzija«, i kad se odmah ne spominju »istraživanje i razvoj« ili »privredni rast i zaposlenost« na političkim poljima.

Tehnička revolucioniranja, koja su utemeljena u mikroelektronici, dovede u pitanje postojeću produktivnost gotovo svakoga radnog mjesta. Ona ne samo da omogućuju znatne poraste produktivnosti unatoč smanjenju radne snage. Ona blokiraju i mogućnosti izmicanja kakve su svojedobno postojale pri dubokoj strukturnoj promjeni u poljoprivredi. Zakonski slobodna radna snaga iz poljoprivrede našla je šanse za prihvata u industriji i na područjima privatnih i javnih usluga. Danas je, pak, tehnološki uvjetovano uništavanje radnih mjesta zahvatilo sve sektore privrede. Pod kušnjom porasta produktivnosti jesu, prije svega, područja privatnih i javnih usluga (tercijarni sektor), koja su nekoć bila sposobna za prihvata, a koja su zahvaćena učincima tehničkog razvoja. Zahvaćeno je, dakle, i cjelokupno državno ili, bolje, javno područje u svojem svojstvu nudioca radnih mjesta. Jedno od pitanja pri tome je, primjerice: treba li i može li tempo tehnološki uvjetovane revolucije biti zakošen posredstvom područja javnih usluga? Da li je općenito moguće odrediti se nadomještanja radnointenzivnih usluga kapitalski i tehnički intenzivnim uslugama? Da li je to zamislivo i u specijalnijem pogledu, naime naočigled decentralizirane strukture na tome području, saveza, pokrajina, općina, socijalne samouprave, jednih uz druge? Nije li upravo takozvana »politika štednje«, tj. vraćanje državnog duga i redukcija troškova državnog aparata, dodatni motor »uništavanja radnih mjesta«?

Područje javnih usluga neće moći preuzeti ni ulogu kočnice u pogledu tehnološkog uloga, niti će biti preteča. Pored navedenih razloga, koji se prešućuju iza otvorenih pitanja, postoji i posve javni interes za porast produktivnosti davalaca javnih usluga; masovna prerada podataka na usluzi je automatizaciji jednako kao i prometnom sustavu. Političke šanse svrhovita zahvata nipošto se ne čine konačno odmjerenim. »Tržišni zakoni« konkurencijski potaknuta uvođenja najnovijih tehnologija i time istiskivanja ljudske radne snage i mjesta ne moraju vrijediti bezuvjetno automatski. Plansko je dje-

Zatajivanje koncepta cjelovita privrednog upravljanja

Nakon što je u povijesti privrede SR Njemačke točno 18 godina branjena doktrina o prednosti neoliberalne politike poretka («državno oblikovanje okvira poretka: da; upravljanje procesom: ne!») i nakon što je točno 14 godina eksperimentirano s maksimama kejnzijanske, tj. na potrošnju orijentirane fiskalne politike, takozvana »na ponudu orijentirana« privredna i konjunkturna politika — pod utjecajem tehnologijski uvjetovanih strukturnih promjena i problema tržišta rada, praćena postojanom politikom obilja novca Njemačke savezne banke — nije očuvala oblik što su ga zahtijevali Milton Friedman i njegove pristaše. Ona je do danas vođena nepregledno, mnogostruko i nesigurno, kao i interno. Poput stalnog izazova njoj se suprotstavljaju krupni programi, prije svega SPNJ i sindikata («Rad i okolina»; »Zaštita okoline i kvalitativni rast«), koji su orijentirani na potrošnju i usmjereni na kvalificirane tehničke razvoje (okolina, energija, promet).

Masovnu nezaposlenost kao politički problem prvoga reda priznaju sve strane. No, sporno je već (opet) da li se pri tome radi o jednome »polju politike« koje obvezuje vladu ili se rješenje očekuje — praćeno »državnim zaštitnim mjerama« — samo od privatne autonomije i tržišta. Odnos spram tehničkog razvoja nejednak je na raznim stranama. Tako je, primjerice, u intenzivnoj tehnologijskoj politici baden-virtemberškog ministra predsjednika Spätha primjetno da prevladava uvjerenje kako bi se razvoj tehnike morao prepustiti, tako reći, »slobodnu toku«, a u slučaju nužde djelovati samo korektivno (premda i »blokiranje« ostaje otvorenim). Na drugoj strani (primjerice, frakcija SPNJ u Bundestagu i ministar predsjednik pokrajine Saar Lafontaine) jest predodžba da bi se razvoj tehnike morao ravnati prema svrhovitim inovacijama i investicijama.

Priznanje tih dvaju polova konceptualnih sučeljavanja s obzirom na postojeće strukture vlasništva i vlasti, kao i aspekt razvoja tehnike u međunarodnoj mjeri, ne dovodi do uvida da je tehnologijski uvjetovano upravljanje investicijama u pravcu područja »svrhovita« rasta realistično tek u posve općenitu smislu, primjerice u smislu »čuvanja energije i resursa«. Inače, ne postoje mjerila »svrhovitosti« koja bi bila politički provediva za većinu u uvjetima vladavine u Saveznoj Republici Njemačkoj.

Osobitost: regije

Taj iskaz vrijedi za tehnologijski orijentiranu politiku rasta, prema svijetu otvorene, ekonomije Savezne Republike. Donekle je drugačiji teški položaj pojedinih regija Savezne Republike, koji je izazvan razvojem tehnike, a koji je često ujedno i teški položaj jedne branše. Krilatica »stare industrije« ne kazuje samo da određene grane privrede, primjerice industrija čelika i brodograđevna industrija, nisu više međunarodno konkurentne. Ona govori i o tome da postoje regionalna uporišta zaostajanja u razvoju tehnike. »Politička dimenzija« tehničkog razvoja tu je vrlo osjetna, tako da u pravilu ne vrijede navedeni uvjeti u odnosu na potrebu za državnim djelovanjem i podobnost državnog djelovanja. Pokušaji tehnologijski orijentirane politike zapošljavanja daleko su izgledniji. Doduše, s državnih se položaja i tu jedva da može odrediti pravac tehničkog razvoja njegovim subvencioniranjima i pospješiva-

njima. No, s njih je zasigurno moguće prije inicirati i jasno usmjeriti i pojačati, tj. posve selektivno stimulirati, inovacije u energiji, resursima, zaštiti okoline, prestrukturirati radna mjesta i stvoriti nova. U tim slučajevima Ustav otvara i mogućnosti savezne pomoći i intervencije. Za ovladavanje regionalnim učincima tehničkog razvoja osobito su značajni članovi 91a i 104a saveznog Ustava; regionalna privredna politika stekla je centralnu vrijednost tehničkim revolucioniranjima u industrijskoj proizvodnji i na područjima usluga. U tome se pokrajinske granice i kompetencije često pokazuju smetnjom, jer se ne poklapaju sa zonama privredno-tehničkih problema.

Prekvalifikacija i tehnički adekvatna profesionalna izobrazba

Naredna »politička dimenzija« razvoja tehnike sastoji se u tome što se, unatoč primatu privatne ekonomije, problemi zapošljavanja — koji su donekle povezani s profesionalnim kvalifikacijama — tumače kao javni posao. Oprema radnih mjesta najrafiniranijim mikroelektroničkim proizvodima iziskuje sposobnost rukovanja računarima i ekranom, s poluautomatskim ili posve kompjutoriziranim radnim procesima. Očigledno je da novi zahtjevi u odnosu na radnog čovjeka čine kvalifikacije što ih je do sada stekao nedostatnim i da dolazi do prekvalificiranja. Posljedica takve promjene ili preurednja radnih mjesta jest tehnologijski uvjetovana nezaposlenost, koja je u javnim statistikama o nezaposlenosti umanjena. Slijedi rasprava o tomu kako bi se državne uredbe morale brinuti o tehnički adekvatnijoj kvalificiranosti nezaposlenih i onih što se obrazuju. Odgovornost države za obrazovanje i usavršavanje zacijelo se ne može poricati; ne smiju propasti ni uspjesi reformi obrazovanja sedamdesetih godina. Ipak, upravo tehnologijska komponenta sveze zapošljavanja i izobrazbe pritiska u oštrijem vidu industrijska poduzeća i primjenitelje tehnike na područjima usluga. Općenito se zahtijeva da poduzeća, znatno jače nego do sada, dadu prednost prekvalificiranju, pa čak da moraju biti obvezna na takvo prekvalificiranje. »Prekvalificiranje« postoji pak onda kada jednom stečena kvalifikacija više nije dostatna za zadovoljavajuće obavljanje rada na tehnički kompliciranim, ali produktivnijim radnim mjestima. Čini se da to nije moguće zahtijevati od poduzeća ako ona sama nisu prinuđena na odgovarajuće mjere prekvalificiranja, te da je možda kod neizbježnih otpuštanja čak dokazano kako takvo prekvalificiranje nije moguće.

Najnovije tehnologije tjeraju na slično gledanje i u odnosu na profesionalnu izobrazbu uopće. Radna mjesta s najnovijim tehničkim uređajima postoje uvijek najprije u industrijskim poduzećima, pri čemu nije bezuvjetno vidljiva razlika između velikih, srednjih i malih poduzeća. Tehnička revolucioniranja, poput uvođenja elektronski upravljanih radnih mjesta, procesa i pogonskih procesa, tek kasnije zahvaćaju obrt. No, tu se izgrađuje u prevelikoj mjeri. Onda nije čudno što profesionalna izobrazba nije primjerena tehničkim zahtjevima industrijskih poduzeća. Prigovor se ne smije usmjeriti protiv glavnog tvorca dualističke izobrazbe — države. Štoviše, on se mora politički koncentrirati na to da industriju, u znatno obuhvatnijem smislu, učini odgovornom, obveznom za profesionalnu izobrazbu. Politika može samo tako voditi računa o tehničkom razvoju. U pogledu toga razvoja državne uredbe ne mogu jamčiti primjerene izobrazbe, jednako kao što ne mogu određivati pravac te-

ciljno političko, možda i zakonodavno, djelovanje. Takva politička orijentacija zacijelo nije neproblematična, no ona je prikladna za podupiranje raskola među posloprimcima. Negativne posljedice nedjelatna ili bespomoćna prihvatanja procesa prekvalificiranja i otpuštanja čine se pogibeljnijima od te opasnosti. Sindikatima i savjetima poduzeća preostaje barem polje za interesno opažanje, dok nezaposlenost uopće ne nudi perspektive za savjete poduzeća.

Obveznost suodređivanja u primjeni tehnike unutar poduzeća

Učinci tehnološkog revolucioniranja radnih mjesta, proizvodnih postupaka i upravljanja unutar poduzeća izvanredno su značajni. U jednome ovakvom preglednom članku oni mogu biti tek naznačeni. No, oni su i politički značajni, kao što, primjerice, pokazuje presuda Saveznog suda rada o pravima sudjelovanja savjeta poduzeća pri uvođenju kompjutoriziranih personalnih informacijskih sustava. Odlukom od 14. rujna 1984. (ABR 23/82) Prvi senat Saveznog suda rada proglasio je obveznim suodlučivanje o uvođenju i primjeni tehničkih uređaja koji su pogodni za nadziranje postupka i upravljanja od strane posloprimaca. Sud je u kompjutoriziranoj obradi postupka i podataka o radu posloprimca vidio načelno značajnije ugrožavanje osobnih prava nego prije. Tom presudom sukob zacijelo nije priveden kraju. Savjeti poduzeća i sindikata stoje pred teškim problemom sadržajne konkretizacije. No, odluka suda ipak je predstavljala — poput, primjerice, odluke Saveznoga ustavnog suda o popisu stanovništva («Pravo na informacijsko samoodređenje») — temeljnu tehnološko-političku skretnicu. Na tome složenom području između privatne ekonomije i političke važnosti na jednoj je točki došlo do utješna tumačenja. Ono bi trebalo poslužiti kao obrazac za definicije narednih odgovarajućih problema posredstvom sudova i zakonodavstva.

Budućnost »društva rada« kao političko pitanje

Ako je već na najrazličitijim pojedinim aspektima ovoga ulomka o političkim dimenzijama razvoja tehnike postalo jasnim kako su nužni novi načini razmatranja i stavovi za rješenje, onda krilatica o »društvu rada« i njegovoj budućnosti pokazuje da moraju biti prevladane uvriježene izolirane analize problema, te da »dimenzije« može otkriti samo pristup koji je što je moguće kompleksniji. Tako je skraćenje radnog vremena, u obliku skraćanja tjednoga radnog vremena ili skraćanja životnoga radnog vijeka, jedna od strategija što obećavaju uspjehe u suzbijanju masovne nezaposlenosti, i kad se nakon radničke borbe u metalnoj industriji izvješćuje tek uz oklijevanje o uspjesima u obliku novih stavova. Pri tome se ne radi samo o politici zapošljavanja. Stoviše, u perspektivama skraćenoga radnog vremena, koje se postupno provodi na širokoj fronti, jest i perspektiva temeljite promjene industrijskog društva kao »društva rada« posredstvom tehničkog razvoja. U to se ubrajaju i učinci takozvanih »fleksibiliziranja«, bilo radnog vremena, bilo radnog mjesta i njegova položaja. Sindikalne je organizacije moguće tek upozoriti na problematiku što im pripada, ali ju je nemoguće razmotriti.

Tehnička revolucioniranja u dogledno će vrijeme promijeniti uvjete društva rada. Stoga i pitanje o smislenu oblikovanju ne-radnog vremena pripada političkim dimenzijama toga razvoja. Ono se jednoga dana neće shvaćati samo kao »slobodno vrijeme« i kao život rentijera. U razlikovanju otuđenog i ne-

otudeno rada moglo bi se početi intelektualno tragati za daljnjim mogućnostima i nužnostima. Već se danas množe koncepti; misli se, primjerice, na Adama Schaffa, *Uposlenost kontra radu* (Friedrichs/Schaff, 1982) ili na druge studije o *Kraju društva rada* (Benseler i dr., 1982). U takvoj kompleksnoj analizi problema jasna je višestrukost političkih dimenzija: ona obuhvaća pitanje o smislu ljudskoga života, koji je do danas bio određen samo posredstvom životno nužnog rada i učinka, dakle političku teoriju i filozofiju, jednako kao i društvenu, zdravstvenu i kulturnu politiku. Središnja uloga pripada obrazovanju, opet i u obliku novih radnih mjesta, novih profesionalnih šansi. U kojoj je mjeri privatna ekonomija trebala zaposjesti uobičajena područja slobodna vremena, napose u duhovno-kulturnom pogledu, nije također ni pitanje zaokupljajućeg oblika rasta, nego potrebuje političko promišljanje i društveno-političko oblikovanje.

Kompleksnost problema tehničkog razvoja i budućnosti društva rada proteže se, osim toga, i na vrlo jaka područja infrastrukture i prometa u prenapučenim oblastima; ritam »radnih dana« mijenjat će se i iziskivati nove koncepcije i državne troškove.

Primjena tehnike na području države i javnih usluga

Polazeći od usporednog postojanja privatne ekonomije i polja javnih poslova, do sada se pitalo kakvi su učinci tehničkih revolucioniranja, napose mikroelektronike, na sadašnje uvjete proizvodnje i usluga, te na odgovornosti u privatnoj privredi i u državi, odnosno na javnom području. Tomu pitanju pokušava pak udovoljiti naglo rastuća literatura, premda se ona često više osvrće na pojedinosti. Jednako je važno i od središnjeg je značenja i pitanje u kojoj mjeri i s kakvim posljedicama tehnička revolucioniranja zahvaćaju, odnosno jesu zahvatila, samu državu i javna područja. To utire put pitanju o daljnjem opstojanju dosadašnjih oblika obrazovanja volje, interesnih struktura i demokratskih mogućnosti utjecaja. Te su »dimenzije« razvoja tehnike do sada još manje obrađivane (v., prije svega, Kevenhörster, 1984).

Elektronskoj obradi podataka otpočetak su na usluzi osobito dva posve tradicionalna područja poslova; to je još više naglašeno eksplozivnim razvojem informacijske tehnike i mikroelektronike. To su sve registrativne i uredbovne funkcije uprave u odnosu na prijavljivanje, poreznu upravu, policijske službe, kao i masovni priliv podataka u velike zavode za socijalno osiguranje. Tehnička revolucioniranja stvaraju pretpostavke za prikupljanje i prenošenje podataka, mogućnosti automatske kontrole i sposobnost provedbe formaliziranih operacija. Javne uprave i službe, kao i država imaju golemu potrebu za svim tim pomoćnim tehničkim sredstvima. Uvođenje informacijskih tehnologija u javnu upravu nije se, doduše, razvilo tako naglo kao u privatnoj privredi — ne naposljetku zbog troškovnih razloga — i najprije se koncentriralo na rutinske poslove i masovnu upravu. No, primjena najnovijih tehnologija ubrzava se sada i ubrzavat će se ubuduće, jer se povezuje s očekivanjima od države, bilo kao onoga tko rješava socijalne probleme što su izrasli iz privatne ekonomije, bilo kao upravljača i planera. Politička dimenzija razvoja tehnike tu je evidentna i nadilazi buduću temu o zakonu o popisu stanovništva i zaštiti podataka. Pitanja što se ovdje postavljaju jesu

- Da li će prikupljanje podataka dovesti do problema primjerene obrade podataka i političkog korištenja?
- Da li će prikupljanje podataka biti ograničeno na dotična područja ili će doći do tajnog iskorištavanja i povezivanja, primjerice u »posebnim slučajevima«, te stoga i do gravitirajućih prodora u privatne sfere građana?
- Postaju li tehnički prikupljeni podaci »objektivnim« političkim veličinama?
- Učvršćuju li informacijski sustavi postojeće strukture moći, proizvode li nove, nepoželjne i anonimne strukture moći?
- Da li će high technology, koja nezadrživo napreduje, ostati politički vladajućom, da li je moguće izbjeći opasnost od osamostaljivanja automatskog upravljanja i kontrole («Rat previdom»)?
- Da li će neizmjereno obilje podataka za politiku i upravu dovesti do prosvijećena društva ili će samo služiti legitimiranju političkih akcija vladajućih?
- Mora li se povesti rasprava o zaštiti »primata politike« nasuprot činjeničnom i informacijskom fetišizmu?
- Postoji li opasnost od »kibernetike politike vlade« (Lenk)?

Informacijske tehnologije i »aktivna, dalekovidna politika«

Najprije valja raspraviti pitanje ne stječu li politika i uprava posredstvom novih informacijskih tehnologija nove i ranije neslućene mogućnosti za političko rješavanje privrednih i socijalnih problema, kao i za »aktivnu, dalekovidnu politiku«. Pedesetih su godina u SR Njemačkoj, kad je još postojao socijaldemokratski otpor neoliberalizmu Ludwiga Erharda, oni socijaldemokrati, koji su od dvadesetih godina ustrajavali na konceptu demokratskoga planiranja, polagali veliku nadu u to da bi razvoj novih tehnologija jednoga dana mogao stvoriti mogućnost optimalna privrednog planiranja. Integriranje nepreglednih potreba i planskih detalja, kao i realne prognoze učinili su i sustav demokratskog planiranja krajnje produktivnim i upravljivim.

Izgleda da se pokazalo kako neograničene tehničke mogućnosti pribavljanja i sabiranja informacija, te njihove obrade prema integrativnim aspektima ne rješavaju temeljne probleme aktivnoga i dalekovidnoga društvenog planiranja. Istina, primjenom kompjutorskih modela u procesu političkog odlučivanja omogućeno je, kao što, primjerice, izričito pokazuje Kevenhörster, bolje strukturiranje polja odlučivanja, otkrivanje više alternativnih djelovanja, poboljšanje izbora procjenom posljedica, a sve to u kraćem vremenu. No, to ne nadomješćuje političko odlučivanje koje je usmjereno k cilju. Ne povećava se, bez daljnega, ni sigurnost odlučivanja. Ono živi, tako reći, sa »sintetičkim informacijama« (Kevenhörster); nevidljiva osnovica podataka i nužnost svrhovite i razumljive obrade (Reese i dr.) znače neovisnost eksperata kojima, dakako, pripada i znatna važnost u tumačenju informacija.

Dalekovidna politika ne funkcionira samo tamo gdje nakon sporazumne istraživačke odluke ne bi bilo moguće planiranje zbog postojanja, istina masovnih, istovrsnih podataka. Misli se na probleme budućeg financiranja renti, koji su se odavno pokazali brojnim, a koji su bili objašnjeni i poznati u krugovima eksperata, a da nisu bila pravodobno poduzeta odgovarajuća za-

konska nova reguliranja. »Tehnologijska država« stalno ustupa pred jedno-stavnim mehanizmima konkurencijske demokracije, koji neprestance proiz-vode kratkoročno djelovanje. Danas se slično može kazati i za »planiranje« na cjelokupnom području školske, profesionalne i akademske izobrazbe i pro-fesionalne spreme.

Upravljanje podacima i decentralizacija

Ako, dakle, automatizirani upravni procesi čine »državu« produktivnijom, time nije općenito riješen stari problem usklađivanja funkcije i učinka up-ravnog djelovanja s načelima mogućnosti kontrole posredstvom parlamen-tarno-političkih nosilaca odgovornosti, preglednosti, transparentnosti pravno-državnog djelovanja i »bliskosti građanima« u smislu stvaranja povjerenja, razumljivosti, pravne sigurnosti. Svi navedeni aspekti prije pokazuju suprotno. Tehnički razvoj stvara informacijske probleme, ojačava birokratske tenden-cije, produbljuje jaz između države i građana. Posljedica je, i to ne krajnja, poput ponora duboko nepovjerenje prema prikupljanju, čuvanju i korištenju podataka. Sudovi i zakonodavstvo obavljaju reguliranja koja eliminiraju svr-hovitost i nužnost, a da doista ne postoji sigurnost protiv zloupotrebe osobnih podataka posredstvom državnih položaja, što bi sada bilo i tehnički izvedivo. Nije li prigodom zaštite podataka ograničena i sloboda građana i, primjerice, znanosti u pribavljanju informacija, te time dodatno ograničen pristup k tehnički mogućim i zbiljskim dokazima o stanju društva? Nije li nadasve važna statistika o »narodu«, privredi i društvenim odnosima bitna za poli-tičke ciljeve, poput dugoročna razvoja, socijalne ravnoteže, kvalitativnog rasta i slično?

Pitanje je da li napredak elektronskih informacijskih agregata, prven-stveno minijatziranje i pojeftinjenje, stvara mogućnost, danas i u bližoj budućnosti, da se vrlo ozbiljno i s ciljem u igru uvede temeljna državno-pra-vna struktura Savezne Republike Njemačke, naime podjela na savezne po-krajine i jamstvo općinske samouprave. Trideset godina izgledalo je sigurnim da porast ukupnih državnih poslova povlači za sobom nezadrživu nužnost centralizacije politike i uprave, te da su time ugroženi federalizam i komu-nalna samouprava.

Tehnologijskim revolucioniranjem u tercijarnom sektoru moglo bi nastu-piti doba u kojemu je šansa za ublažavanje nepovjerenja spram prodiranja informacijskih tehnologija u upravu i za stvaranje »bliskosti građanima«, u dobro shvaćenu smislu, u relativiziranju zamisli federativne centralizacije i komunalne samostalnosti. Bliskost građanima znači blizinu, razumljivost i pre-glednost i ipak može iskorištavati pozitivne elemente prerade podataka.

Važan je Lenkov argument (1982) da necentralne radne tehničke naprave nisu jednako važne kao odluke koje nisu donešene u centru. Ta je prosudba zacijelo točna. Argument »decentralizacije« kao reakcija na informacijske te-hnologije smjera, pak, na dva područja koja nisu jednako zaštićena. Svijest o federativnim i komunalnim strukturama uvedena je u igru odozgo zato što se u prikupljanju, gomilanju i obradi podataka »iz mjesta« može dosegnuti veća bliskost građanima. To bi trebalo uključiti mogućnost mjesnih (građan-skih) inicijativa kojima su pristupačne informacije, koje rade s njima da bi mogle slijediti primjerice političke interese za okolicu.

Decentralizacija političkih odluka i tehnika vlade

Decentralizacija struktura političkog odlučivanja nadilazi to. Zahtjev što su ga zastupali brojni autori polazi od toga da nove informacijske tehnologije omogućuju i odluke koje nisu utemeljene u centru i koje počivaju na informacijama što nisu stečene i akumulirane u centru, te na njihovu iskorištavanju. Naočigled tehničkih mogućnosti centralistički orijentirano korištenje ne može, istina, biti unaprijed isključeno. I tada vrijedi: »Pomoću automatiziranih sustava viši hijerarhijski položaji u boljem su položaju da upravljaju ili nadziru rad na vlastitom području ili u necentralnim jedinicama; prijenos većih ovlaštenja na necentralne jedinice ne isključuje bolju obaviještenost centrale o radu koji se obavlja za isto vrijeme. Ako, dakle, nova tehnologija ima decentralizirajući efekt, onda bi to moglo ojačati centralnu vlast jednako kao što bi je moglo i oslabiti« (Lenk, 1982, 298). Taj argument vrijedi, naravno, i za sva privatna poduzeća, prvenstveno za velika poduzeća. No, posve je nezamislivo da bi, barem na državnom području, uz svjestan odnos spram Ustava, osviještenost naznačenih prijetnji, decentralizacija ipak mogla biti prihvatljivo i značajno rješenje pitanja primjene tehnike na području političkih odlučivanja, na koje je čak unaprijed ukazano.

U tomu što bi mogla biti »kibernetička tehnika vlade« mišljenja su zapravo suprotstavljena. Komputori pružaju bitno bolje mogućnosti informiranja i, prije svega, koordiniranja na području vlade. To nije upitno. No, i tu će sklonost k centralizaciji informacija i strogoj kontroli pristupa bankama podataka biti velika. Za politički sustav i kvalitetu njegova društvenog planiranja važno je, uostalom, upozorenje (Kevenhörster) da će podaci u pravilu prije biti upotrijebljeni za osiguranje i legitimiranje politike vlade, nego za buduće odluke koje mijenjaju strukturu. Važnošću svoga materijala informacijske tehnologije vode k očuvanju statusa quo (Kevenhörster). U razmišljanjima o učincima informacijskih tehnologija na vladanje u demokratskoj ustavnoj državi postaje jasnom razlika spram učinka na području javne uprave na kojemu se pretežno obavljaju rutinski radovi i istovrsne usluge.

Kontrola vlade i opozicija

Do sada jedva da su formulirana osobito pozitivna očekivanja, primjerice u pogledu bolje »mogućnosti vladanja«, zbog novih tehnologija. Prije pretežu nedostaci, prvenstveno zato što ništa ne postaje boljim, nego se mogućnosti kontrole vlade još više smanjuju. O pristupu bankama podataka vlade i njezina ministarstva za upravu već je ponešto rečeno. U to se ubraja, primjerice, i mogućnost da uprava prednjači u zahtjevu za automatiziranim zakonodavstvom. Nove informacijske tehnologije u rukama države, tj. konkretnije: uprava i javnih uslužnih poduzeća, još više otežavaju teški posao političkoj opoziciji. To je potenciranje stare dileme svake parlamentarne opozicije da vlada i većina raspolažu »aparatom«. Ti su se »aparati« nekad sastojali od vojske stručnih službenika; danas i ubuduće to će doista biti tehnički agregati najmodernijeg kapaciteta. Uz stara pitanja u igri ostaje i stari prijedlog rješenja. Parlamentarnoj opoziciji potreban je za obavljanje njezinih klasičnih zadataka barem odgovarajući aparat. Pri tome mora ostati otvorenim da li bi banke podataka opozicije, koje bi morale biti financirane iz »posebnog plana Bundestaga«, mogle predstavljati bolje rješenje od protubirokracije parlamentarne opozicije o kojoj se uvijek iznova raspravlja.

Nužnost jačeg traganja za mogućnošću političkog vladanja

Pogleda li se skicirani pokušaj sustavna razumijevanja najvažnijih »političkih dimenzija« novijeg razvoja tehnike — jednako kao kad bi se i nepristrani najmoderniji proizvodi mikroelektronike, prikupljanja podataka i informacijske tehnologije mogli shvatiti kao napredak u službi čovjeka i njegova društva — nalaz bi bio slabo utješan. Takva formulacija rezultata nije, pak, bez kontura. Odgovor stoga treba da glasi; tehnologijska revolucioniranja osamdesetih godina posjeduju vlastitu dinamiku koja — osobito s obzirom na otvoreni međunarodni kontekst i bipolarnost svijeta u pogledu političke moći — ne može biti zaustavljena. Istina, tempo uvođenja u privatnu privredu i na javno područje jest različit. I u tome je funkcija socijalno-politički orijentirane države. Ono što nadilazi točke političke strategije ovladavanja tehničkom dinamikom — poput, primjerice, gledišta o decentralizaciji — o kojima je već raspravljano, mora se razvijati u napornu promišljanju temeljnih problema i u sučeljavanju misaonih rezultata s klasičnim aksiomima demokratskog sustava. Klasične znanosti o državi i moderne socijalne znanosti moraju se baviti tehničkim razvojem izvan vlastitih gledišta i pokazati gdje bi on mogao i trebao biti korišten; gdje razara temelj političkog sustava i njegove pravno-državne, socijalno-obvezne politike.

Na ovome mjestu čini se prikladnom zaključna riječ o učincima tehničkog razvoja na vrijednosni sustav. Ako u jednom društvu, koje je određeno prikupljanjem i obradom podataka, ovisnost o akumuliranu znanju vodi k zanemarivanju uvjerenja i časnih ponašanja na kojima počivaju političke odluke (tako Lasswell, u Kevenhörstera, str. 355), onda su i tu važna »dimenzija« i područje zadataka za socijalnoznanstveno istraživanje. Pozornost pri tome valja pokloniti i cjelokupnom području novih komunikacijskih tehnologija. Ne radi se više o onima što se javno ili privatno bave novim medijima. Riječ je, političkoznanstveno promatrano, o pitanju kakvi su učinci tih novih medija, prvenstveno telekomunikacija, na klasično plodno tlo reprezentativnih demokratskih sustava, naime na političku javnost.

Nedostaje nam prostor za daljnje razvijanje ovoga pitanja. Tek je naznačena bojazan da revolucija komunikacijskih tehnologija posredstvom procesa koncentracije potpuno eliminira jako ograničeno načelo prosvijećene političke javnosti koja prati političke procese. Ta politička dimenzija razvoja tehnike svakako zaslužuje posve osobitu pozornost.

Prevela s njemačkoga:

Mirjana Kasapović

Odabrana literatura

- Benseler, Frank /R. G. Heinze/ A. Klönne (Hrsg.): *Zukunft der Arbeit*, Hamburg 1982.
- Dörhage, Walter /M. Faltis/ K. — D. Plümer (Hrsg.): *Technik im Griff? Der zwiespältige Charakter des technischen Wandels*, Hamburg 1985.
- Ellwein, Thomas: »Technik und Politik«, u: G. Ropohl (HRSG.), *Interdisziplinäre Technikforschung*, Berlin 1981.
- Fricke, Werner /K. Krahn/ G. Peter: *Arbeit und Technik als politische Gestaltungsaufgabe. Ein Gutachten aus sozialwissenschaftlicher Sicht*, hrsg. Senator za obravnavanje, znanost i umjetnost, Bremen, Bonn 1985.
- Friedrich, Günter /A. Schaff (Hrsg.): *Auf Gedeih und Verderb. Mikroelektronik und Gesellschaft. Izvještaj Rimskog kluba*, Beč 1982.
- Grimmer, Klaus: *Auswirkungen der Verwaltungsautomation auf Verwaltungsverfahren und Aussenbeziehungen. Modernisierung der Verwaltung*, 1. Halbband Forschungsprojekt Verwaltungsautomation, Kassel 1976.
- Halfmann, Jost: *Die Entstehung der Mikroelektronik. Zur Produktion technischen Fortschritts*, Frankfurt/M. 1984.
- Hartmann, Michael: *Rationalisierung im Widerspruch. Ursachen und Folgen der EDV-Modernisierung in Industrieverwaltungen*, Frankfurt/M. 1984.
- Hartwich, Hans-Hermann: *Mikroelektronik Schlüsseltechnologie der achtziger Jahre*, u: Gegenwartskunde 1/1983.
- Kevenhörster, Paul: *Politik im elektronischen Zeitalter. Politische Wirkungen der Informationstechnik*, Baden-Baden 1984.
- King, Alexander: »Eine neue industrielle Revolution oder bloss eine neue Technologie?«, u: Friedrichs/Schaff, *Mikroelektronik*, nav. dj. 1982.
- Kofler, Leo: *Beherrscht uns die Technik? Technologische Rationalität im Spätkapitalismus*, Hamburg 1983.
- Kruedener, Jürgen v./K. v. Schubert (Hrsg.): *Technikfolgen und sozialer Wandel. Zur politischen Steuerbarkeit der Technik*, Köln 1981.
- Lasswell, H.: »Policy problems of a Data-Rich Civilization«, u: Westin, A. F. (Hrsg.): *Informations Technology in a Democracy*, Cambridge (Mass.) 1971.
- Lenk, Klaus, »Informationstechnik und Gesellschaft«, *Mikroelektronik*, nav. dj., 1982. *Markt versus Staat*, WSI-Mitteilungen Heft 5/1985.
- Mettler-Meiborn, Barbara: *Bretbandtechnologie. Ueber die Chancen sozialer Vernunft in technologiepolitischen Entscheidungsprozessen*, neobjavljeni habilitacijski spis, Hamburg 1985.
- Meyer-Abich, Klausm. /U. Steger (Hrsg.): *Mikroelektronik und Dezentralisierung*, Berlin 1982.
- Reese, Jürgen /H. Kubicek / B. — P. Lange / B. Lutterbek / U. Reese: *Gefahren der informationstechnologischen Entwicklung. Perspektiven der Wirkungsforschung*, Frankfurt/M. 1979.
- Schaff, Adam: »Die Krise der industriellen Zivilisation — und was weiter?«, u: *Gewerkschaftliche Monatshefte* 8/1985.

Hans-Herman Hartwich

POLITICAL DIMENSIONS OF TECHNOLOGICAL
ADVANCEMENT

Summary

The economy-politics relationship has never been distinguished by a complete autonomy of »purely« political activity. However, the degree of »relative autonomy« of political action has always been a crucial issue in democratic societies. The decisive question, therefore, is whether the new technology is destroying even this »relative autonomy« of politics?

The revolutionary developments in modern technology are rocking at the very foundations of the »work society«, and thereby also at the state, which has evolved on their basis. The author first analyzes the effects of the complex technological output on the »work society«: the shorter and flexible working hours, the need for retraining and for a vocational training that meets the needs of modern technology, the phenomenon of mass unemployment caused by technology as the chief social consequence of technological development, etc. The author also examines the effects of new technical breakthroughs on the state, or public, sphere of the life of communities, thus touching upon the fundamental issue of the fate of the existing structures and mechanisms of the democratic state in general.